

1

Офіцер головного осередку розвідки¹ штабу XI армійського корпусу поручик Вольфганг Нойбауер, не приховуючи стурбованості, нервово, з певним острахом, крокував безкінечним лунким коридором із шеренгами щільно зачинених дверей. У ньому сплелися, вкрай небажані для військового непослух, непокора, бунтарство і протест. Офіцер ішов на аудієнцію до підполковника Августа Фоллендорфа, з яким у край розминувся з думками, щоби подати рапорт про своє переведення у будь-який гарнізон імперії.

Він добре знав дивацтва свого начальника — похмурого відлюдькуватого типу, який часто вибухав, як скажений помідор, «прикрашаючи» свою безмежно хамську мову якимись непристойними для офіцера рухами, тож виробив звичку нічому не дивуватися. Оскільки манери спілкування підполковника не викликали симпатій, розмова мала би бути складною.

Нойбауер на мить уявив його непоказну зовнішність: худе, без зморщок обличчя, вузький лоб із залисинами, нижню щелепу, яка випнула вперед і виражала непохитну волю й слабку думку, великий, гострокінцевий кадик, що виразно підкреслював дрібне педантство, холодну жорстокість та злопам'ятство. Чи не найбільшу відразу викликали у поручика вуха підполковника, притиснуті до черепа, неначе у мстивого коня, котрий готується вкусити чи фицнути ногою.

¹ Hauptkundschaftsstelle — так в оригіналі.

Опецькуватий, схожий на діжку капітан Гайнріх Мільх, із густими бровами, які зрослися, й сірими уважними очима, щось кричав із виском і стогоном у телефонну слухавку. Було чути лише уривки його слів:

— Ні, ніяк... не зможе.

За всього інтелігентного вигляду, академічної освіти, вишуканих, а інколи лакейських манер капітан мав у Фоллендорфа авторитет класичного дурня. Не дарма ж кажуть: «Чим бездоганніша людина ззовні, то більше демонів у неї всередині».

— Фоллендорф не приймає, — провалившись у крісло, по дитячому щасливо усміхнувся капітан, якому чи не найбільше перепадало від начальника за надмірну педантичність у власній гігієні. Подейкували, що за роботою його кишківника й нирок, які наполегливо просилися до клозету, можна було зв'язати годинник.

— Як так? Я ж записаний...

— Йому повний капут. Питання вирішене. Пенсіон... Я цього світлого дня вже п'ять років чекаю. Щойно стало відомо, що нашим начальником призначений підполковник Ромуальд Грасгоф, — Мільха розпирало від радощів. Він сипав словами, й було важко зрозуміти, де закінчується одна фраза і розпочинається інша.

Повідомлення було настільки важливе й неочікуване, що зовсім затьмарило гостроту власних проблем, які Нойбауер переживав.

— Боже правий, що ж робити? — запитав украй здивований і розгублений поручик, який не вірив у чудеса. У його голові все ще гніздилися невагомні думки про переведення.

— Поки що, Вольфганге, залиште все як є. Начальник штабу корпусу полковник Рімл скликає нараду, на якій буде представлений Грасгоф.

Є люди старі, а є застарілі, такі, як підполковник Август Фоллендорф. Того, який довів свою повну неспроможність,

якого всі ненавиділи, нарешті спровадили на пенсію. Через його мстивий, озлоблений характер осередок розвідки корпусу жив на нервах, на крику, на образах, мало не привселюдних, про які знав мало не весь Львів. Його маніакальна підозрілість переоцінювати супротивника стала вкрай небезпечною.

У Генеральному штабі нарешті зрозуміли, що між шефом і командою запанувала незлагодя, що започаткувала серію суперечок, провалів, які шкодять роботі.

«Організація розвідки підполковником Фоллендорфом не оправдала вкладених у неї зусиль», — звучало у підсумку його діяльності, що підписав полковник Август Урбанський фон Остримеч і затвердив начальник Генерального штабу генерал Конрад фон Гетцендорф.

Відкриття наради чомусь затримувалося. Офіцери безцільно штовхалися в коридорі, збиралися групами й гуділи. Вони чули про Грасгофа як про жорсткого службиста і чудового наїзника. Подейкували, що молода, не об'їжджена як слід кобила фицнула йому в груди і намагалася зубами відірвати вуха. Тільки сильне тіло могло витримати такий удар.

На представлення Грасгофа навдивовижу нудний та педантичний полковник Франц Рімл зволив виділити п'ять хвилин. Примхливо насупившись й виконавши формальний ритуал, без зайвої міміки, ніби скульптура, відкланявся, щоб зайнятися важливішими справами — у дружини командувача корпусом генерала кавалерії Дезідерія Колошвару де Колошварі — день народження. Полковник іноді дозволяв собі таємно загулювати, як і личить його посаді. А загулявши, обирав для розваг випадкових жінок. Від його походеньок до офіцерів долинав лише відгомін.

Уляглися стримані аплодисменти й вітальний шумок. Підполковник Ромуальд Грасгоф постав перед офіцерством у новому мундирі, пошитому в хорошого кравця. Мундир сидів на стрункій фігурі підполковника хвацько, по-віденському. Він підняв руку, і зала помертвіла в тиші.

Начальник стояв напружений, суворий і величавий, як у дні своїх найшумніших бойових успіхів у локальних конфліктах на Балканах. Жили тільки рухомі великі очі під пенсне, які виражали тонку кмітливість породи й споглядали уважно, строго, вимогливо кожного і всіх одразу. Все це надавало його плечистій фігурі монументальності. Уся його поведінка була розрахована на ефект, на глядача, навіть поза її жести.

— Дисципліна, служба, обов'язок, негайне виконання наказів. Ось мої принципи керівництва, — бадьорим доктринальним тоном, під стиль йому, виголосив постулати новий начальник розвідки корпусу.

Підполковник після представлення також міг би йти і приймати справи, але залишив підлеглих лише для того, щоби похизуватися своїм демократизмом. «Нехай розглядають, радяться, мацають, радіють чи сумніваються».

Усі, хто нині бачив його обличчя, навіть стрункий ряд ідеально білих зубів, розуміли, що перед ними не черговий телепень, який готовий з кожного приводу влаштувати розноси та істерики. Їхній вольовий і жорсткий начальник, який спритно схоплює суть будь-якої думки, у демократію гратися не стане і свої накази обговорювати не дасть.

...Розпочав службу Грасгоф і справді круто, неначе скаковий кінь, який застоявся, — відразу в галоп. Підполковник, від якого струменіла впевненість вожака, чия зірка сходить, не терпів дипломатії, називаючи її «даремним шарканням паркетом». Він пунктуальний і педантичний до фанатизму. Це стало його другою натурою. Усі розуміли — новий начальник самоутверджується.

Вранішню оперативну нараду перервали обережний стукіт і втручання чергового офіцера капітана Мільха. Тісний кітель, що туго обтягував його повні плечі та груди, настовбурчився на грушоподібному животі — вигляд у нього зовсім не військовий.

— Перебіжчик з російського боку. Затримали у Бродах, — мовив якимось невпевнено.

— Коли дізналися?

— Учора ввечері.

— Чому відразу ж не доповіли? — підвищив тональність Грасгоф.

Мільх, нервово смикнувши підною шиєю, пролепетав:

— Підполковник Фоллендорф у таких випадках забороняв його турбувати перед сном, щоб не псувати собі настрою.

— Кожен принцип мусить мати сенс. Його принцип — несусвітня дурість! Мені зобов'язані доповідати негайно.

Черговий потупився.

— Невчасні й безтолкові рапорти знищують у нас професійність. Запам'ятали?

— Авжеж, пане підполковнику.

— Із якого полку перебіжчик? А ім'я його є?

— Не можу знати, — зацьковано мовив черговий офіцер. — Це поза рамками моїх посадових обов'язків.

— Tausend Teufel!¹ Вчу, вчу вас... Так візьміть цю справу на себе і дізнайтеся, — вибухнув Грасгоф, і всі відчули на собі крижане дихання його гніву.

— Слухаюся! Виконаю, як ви наказали.

— Вчіться, Гайнріху, вчіться, — ущипнув його Нойбауер.

Мільх більярдною кулею викотився з кабінету й попрямував до клозету з таким виглядом, ніби щойно поховав товариша.

— Порядки тут у вас... Не розвідник, а судільне непорозуміння. Із такими фахівцями з нахилом до порожніх фраз хіба що капусту саджати, — завершив сеанс свого «фе» підполковник.

А чи завершив? Після виразної паузи він продовжив:

---

¹ Тисяча чортів (нім.).

— Багато зроблено сумних і нікому не потрібних дурниць. Я тут для того, щоби виправити провали у розвідувальній роботі. Хто не бажає служити зі мною, хто втратив хист, може подати рапорти про переведення. Ваше рішення я зрозумію. Для усіх інших, сподіваюся, що такі будуть, якщо у вас є ідеї, як вийти зі стану ганебного застою, звольте подати мені доповідні записки.

Обстановка злегка розрядилася: залою пробіг шепіт.

Поручик Нойбауер чув багато розповідей про Грасгофа, іноді настільки фантастичних, що в існування такої людини вірилося з трудом. Він у душі захоплювався підполковником: і хоробрістю його, і силою, і розумом, і яскравою чоловічою красою. Поручик, який врешті-решт прокладав шлях угору, а не вниз, пошматував свій рапорт. Він вирішив перегорнути сторінку власних непорозумінь з начальством і розпочати нову.

2

Двері кабінету начальника розвідки корпусу підполковника Грасгофа злегка нагадували дверцята солідної шафи з полірованого горіхового дерева.

У господаря кабінету була стійка репутація людини прямої, безумовно хороброї, різкої та самовпевненої до божевілля. Його енергія не знала меж. Його боялися всі — навіть друзі.

Затягнутий у нову хрустку портупею, ніби швидкий і витривалий норфолкський рисак із оригінальним рухом, під час якого дуже високо піднімає кінцівки, поручик Нойбауер виструнчився перед підполковником Грасгофом. Нерухомо скромна і ввічливо гордовита постава офіцера натякала, що він не дозволить ставитись до себе як до ад'ютанта, котрого викликають, аби відігнати мух від обличчя високого начальника.

У кабінеті панувала напівтемрява. Горіла лише настільна лампа. Коли очі поручика призвичаїлися до неї, він з цікавістю обдивився. Меблі, ніби вирізані з масивних шматків дуба, з левиними лапами ніжок, вигадливими узорами на дверцятках шаф і бронзовими петлями та ручками, свідчили про тяжіння підполковника до розкоші й комфорту.

— Сідайте, поручику, — глянув Грасгоф доброзичливо. — Може, складете мені компанію за філіжанкою кави?

— Охоче, пане підполковнику, — поручиків монокль, надітий для солідності, живо блиснув, а «норфолкські» ноги смикнулися мелодійним дзвоном.

— От і славно.

Хвилинка затримка... і дві філіжанки духмяної кави якимось чином постали на приставному столикові. Очевидно, такий початок, що не провіщував нічого поганого, слід було оцінювати як вияв прихильності.

— Я ще не читав вашої особової справи. Будьте так ласкаві, нагадайте мені про себе двома словами, — невимушено сьорбнувши, розпочав розмову підполковник, явно викликаючи поручика на відвертість.

— Військове училище у Брюнні, Терезинська військова академія. Володію французькою, російською та польською мовами.

— Що читаєте?

— Здебільшого філософські твори. Вони потрібні мені як методологія, як спосіб знайти істину і допомогти у хвилини розчарувань.

— Погоджуюся, філософія — це зброя. Однак навіть що вам Демокрит, Декарт, Спіноза? Для чого брязкати тарахкальцем? Вивчайте краще Маркса, який допоможе нам розвалити Росію.

— Врахую ваші побажання, — відповів обережно Нойбауер, який зміркував, що велика розумність у деяких випадках рівнозначна недоумкуватості.

— Ви задоволені своєю службою?

— Не зовсім.

— Поясніть, чому.

Нойбауер коротко виклав суть конфлікту з колишнім начальником розвідки Фоллендорфом.

Підполковник, сьорбаючи каву, дивився ніби крізь поручика у якусь тільки йому відому точку. В його застиглий руці потомственного військового задимілася цигарка. Здавалося, він не чує Нойбауера, який непомітно для себе говорив усе голосніше й голосніше.

Але Грасгоф чув, коли поручик закінчив говорити. Підполковник, схиливши свою розчесану на пробор голову, дістав із течки чисті аркуші паперу й поклав їх на стіл перед поручиком.

— Я вивчив доповідні документи наших офіцерів. Вони порожні, як недільний день. Соромно читати... Ні аналізу, ні жодної свіжої думки — мішанина газетних статей. Ваших епістолярних нарисів я чомусь не знайшов. Поділіться своїми міркуваннями.

— Я не маю звички писати, не зібравшись із думками.

— Чесна відповідь. Тому прошу вас тверезо оцінити оперативну ситуацію. Не намагайтеся пускати мені пил в очі, — мовив стомлено, трохи капризно.

Дуже погано, коли мало знаєш, ще гірше, коли багато: хочеться про все сказати. Поручик на мить замислився, потер підборіддя, ніби засумнівався в чомусь. Сталеве перо в дерев'яній оправі у його пальцях танцювало, підкоряючись ритму думки: то пливло плавно над аркушем, то при-зупинялося, то робило хитромудрі па.

— Наші успіхи в розвідувальній роботі базувалися на борделі та ресторації в Підволочиську, які обладнали пристроями слухового контролю та фотографічною технікою. Однак роки наших здобутків канули в лету. Російські офіцери нині поводяться дуже обачно. Для того, щоб не зациклюватися

на хистких гранях і активізувати розвідувальну діяльність, потрібно застосовувати нестандартні форми та методи, — обрав фрагмент і прочитав уголос Грасгоф. Він став міряти кабінет ногами, а поручик проводжав його поглядом.

— Що ж, написано жорстко, по-філософськи... кожне слово стріляє. І пам'ять у вас, як грамофон... можна позаздрити, — не приховував захоплення підполковник. — Я погоджуюся з вами, що східний кордон дуже складна й заплутана річ — гордіїв вузол, який не просто розрубати. Хоча, — Грасгоф усміхнувся. — Про це ви знаєте не гірше за мене. Разом із тим, мені здається, що ви ухиляєтеся від відповіді, хто винен у цьому.

— Ухилятися — не значить брехати.

— А все ж таки?

— Попереднє самозакохане керівництво. Хіба ви цього не знаєте? Хіба вам про це не говорили у Генштабі, призначаючи на посаду начальника розвідки корпусу?

— Знаю, але хочу почути це й від вас і порадитись, як діяти далі.

— Вам потрібні свіжі ідеї. Правильно я вас зрозумів?

— Правильно. Тож у чому ви вбачаєте причини складностей?

Кивнувши головою, не задумуючись, ніби читаючи, Нойбауер заговорив швидко, без емоцій:

— Головна наша проблема — масштабні провали агентури, яка вирушає до вовка в лівго. Готуємо довго, затрачуємо кошти, зусилля, а результат?..

— Погоджуюся. Є тут проблема. Слава богу, так думаєте не тільки ви. Де ж вихід, поручику? Як думаєте розв'язувати проблему, — і дві різкі складки між бровами підполковника стали глибшими, грізно затверділи.

— Вихід є. Проблему долатимемо нахабством наших агентів, — випалив поручик, витримавши погляд начальника.

Він наважився відверто викласти свої думки, не замислюючись про їхні наслідки.

— Нахабством? — засміявся Грасгоф. — Під цим терміном криються нові форми та методи роботи?

— Невже я сказав щось смішне?

— Не уявляєте, наскільки... Нахабство — це щось нове в розвідувальній діяльності.

— Так, нахабство. Я не дуже плутано висловлюю свою думку?

— Зовні не плутано, поручику. Але мені не зрозуміло, куди ви хилите? Посвятіть мене нарешті у свої плани.

Підполковник був безжальний у своїй логіці й у педантичній пристрасності з'ясувати все до найменших подробиць.

— Шмуглярі...

— Не зрозумів, — із повною наївністю перебив його підполковник. — Про що ви?

— Я маю на увазі контрабандистів. Передбачаючи ваше запитання, пане підполковнику, скажу, що прагну опанувати контрабандний канал.

— Контрабандисти, — Грасгоф гидливо зморщився, а його очі з недовірливим і допитливим виразом втупилися у поручика. — Ви у своєму розумі? Невже ми впали так низько, щоб мати справу з покидьками.

— Але серед цих покидьків трапляються і перли. Треба лише нагнутися й підняти...

— Перли, кажете... На вигляд перл, а піднімеш — лайно.

— І таке може статися. Але дані про масштаби контрабанди, які я отримав із жандармерії, жахливі, вони вселяють тривогу. І ми мусимо щось із цим робити.

— Ви що, намагаєтеся зі мною резонувати? Нехай ними займається прикордонна сторожа, жандармерія. Ми не можемо криміналізувати розвідку.

— Але ж я не прагну опанувати весь контрабандний канал, який працює чітко й дає його власникам шалені прибутки. Не забиратиму хліб у наших конкурентів, — знітився поручик. В останній момент він чомусь утратив упевненість, яка оволоділа ним, і знову розум заповнили сумніви, які несподівано розвіяв начальник:

— А ви маєте рацію, в цьому щось є — нам корисно знати, що там діється в небезпечному спруті злочинців і правоохоронців. Bravo, поручику! — підполковник встав і зробив вигляд, ніби аплодує. — Мені вірні й толкові люди потрібні. Вірні... — зробив акцент. Обличчя строге, навіть піднесене. — Будемо працювати разом.

— А як далі зі шмуглярами?

— Ось і вирушайте з Богом на кордон. Знайдіть достойного пролазу, який вештається пацючими стежками. Раджу вояжувати в партикулярному вбранні. Менше привертає увагу.

— Слухаюся! — поручик витягнувся, взяв під козирок і пішов кущенькими кроками з почуттям добре виконаної справи. Його відсутній погляд — погано приховане задоволення. Сьогодні він таки дав гарний урок Грасгофу.

«Хоч хтось тут радіє», — своєю чергою гмукнув підполковник.

Розійшлися майже задоволені один одним.

3

Для поручика Вольфганга Нойбауера прикордонний Підволочиськ був крайньою точкою його оперативних володінь. Поручик, який завше беріг чистоту мундира і до цього ще ніколи не зв'язувався з кримінальними елементами, із певним побоюванням їхав у це жидівське містечко, щоб отримати відповідь на свою зухвалу й ризиковану пропозицію. Його

оперативний досвід бунтував. Вербуючи контрабандистів, хіба можна бути твердо переконаним, що їх перед тим не завербувала російська розвідка? Ці спритні й нахабні покидьки охоче погодяться стати двійниками, щоб отримувати від росіян рублі, а від австрійців крони.

Набирав обертів світ, звихнутий на швидкості. Поїздка офіцера до східного кордону відбулася на автівці, яка працювала на чесному слові. З нею завжди траплялися незвичайні пригоди: то раптом відмовляли гальма, то щось порушувалося в системі керування, й американський конник робив заячі петлі. А скільки разів ламалися ресори?! Був навіть прикрий випадок, коли колесо помчало попереду «форда» і зруйнувало селянський паркан. Загалом галицькі дороги служили на благо цісарської медицини — могли кому хребта вправити, кому з нирок камінці витрусити. Із огляду на подібні ризиковані пригоди великі начальники надавали перевагу кінному екіпажеві, а користуватися автівкою могли собі дозволити молодші офіцери.

Тільки справжній мандрівник шофер Карл, руки якого в чорних шкіряних рукавичках із крагами впевнено лежали на обручі бублика, відгукувався про «форда» з ніжністю.

Службовий «форд», як на диво, завівся з першого разу. Затрясся, зачхав, укутавшись густою хмариною бідо-голубого диму, стрімко зірвався з місця.

— Біля опери чи кругом? — озирнувшись, запитав Карл у вибраного поручика, який проігнорував пораду підполковника їхати у цивільному.

— Біля творіння Горголевського¹, біля файних панянок, — мовив Нойбауер із такою рішучістю в голосі, ніби постале запитання обдумував усю ніч.

---

¹ Горголевський Зигмунт (1845–1903) — польський архітектор, автор численних споруд у Польщі та Німеччині.

Шофер рвонув так, що нахабний вітерець підняв подоли суконь у панянок, а в непорушного кам'яного лева біля магістрату зарухався хвіст. Здавалося, що у місті більше левів, аніж людей. Левині пащеки пхалися тут у усі інтимності, все винохували і таємно ковтали за життям життя.

Від різкого поштовху військовий кашкет поручика з'їхав на лоб.

— Ти ж не дрова везеш, — вилаявся Нойбауер.

Добродушним округлим обличчям шофера розбіглися веселі зморшки.

Автівка, ніби чорний дракон, пробиралася міськими вуличками. Розвалившись на задньому сидінні, Нойбауер дивився на цифри спідометра, які повільно повзли. Пил та вихлопні гази пощипували очі, було душно, неначе в паровозній трубі. Але який гонор! Поручик насолоджувався справленим враженням.

Усю довгу дорогу «фордик» виконував дива акробатики: щибав на вибоїнах, підскакував, ніби хотів відірватись од тлінної землі.

У галицьких селах, де дорога пахла гарячим пилом, коров'ячим гноєм і парним молоком, де вкриті густими порохами лопухи нахабно пхалися до неї, автівка скорено тамувала жвавість та ледь пленталася. Її руху перешкождали кішки, собаки, свині й кози, які вибігали на сільські запилені дороги. Безперервно і простуджено хрипів клаксон, лякаючи сільську живність. Карл нервувався і, попри зауваження поручика, несамовито лаявся. Врешті-решт вивів житейську аксіому: «Хто за кермом не криє матом, той не стежить за дорогою».

Хвіст вихлопних газів наповнив Підволочиськ новими незвичними запахами. Двигун, який утомився від тривалої їзди, раптом зачхав, застогнав, заскреготав. Карл загальмував так різко, що пролунав пронизливий виск, і «форд» завмер, неначе вкопаний.